

6. Селянин у колі сім'ї

Демографічна поведінка селянства включала високу шлюбність, народжуваність, смертність, невелику кількість розлучень. Наділення землею і земельні переділи з урахуванням кількості їдців додатково стимулювало утворення нових родин: коефіцієнт шлюбності після революції в Україні був вищим, ніж до революції. Спеціальне опитування показало, що в 1928 р. серед молодят 37% хлопців і 60% дівчат мали вік менше 20 років; до досягнення 24 років створили сім'ю 81,5% чоловіків і 90% жінок-селянок. Шлюб у селянських родинах був міцним. Коефіцієнт розлучень у 20-ті роки не перевершував 1,68 проміле, що в порівнянні з нинішнім станом у багато разів менше. Звичайні норми доколгоспного села стояли міцно на сторожі непорушності селянської родини — запоруки міцного селянського господарства²⁴⁹.

Для доколгоспного села була характерною висока народжуваність. Селянка за своє життя народжувала в середньому 7–8 дітей. Без дітей у робочому віці трудове селянське господарство ніколи не досягало заможності. При високій дитячій смертності (третина селянських дітей помирала у віці до 15 років) висока народжуваність слугувала страхуванням від одинокої старості²⁵⁰.

Смертність на селі залишалася високою, але значно знизилася у порівнянні з дореволюційним періодом (з 24–26 проміле у 1912–1913 рр. до 18–19 проміле у 1926–1927 рр.). У результаті помітного зниження смертності при збереженні високої народжуваності в доколгоспному селі спостерігався високий природний приріст населення²⁵¹.

Статеві-вікова структура селянського населення була виразно традиційною — з великою питомою вагою молодих і малою питомою вагою літніх поколінь²⁵².

Революційні перетворення завели механізм поділу сімей, що давало зменшення середнього розміру селянської родини. Малоземельні розраховували в ході аграрних перетворень отримати з допомогою поділу родини додаткову прирізку землі. Багаті скорочували розмір родини в надії уникнути "розкуркулень". Разом з тим у дробленні родин крім причин економічного характеру проявилися неминучі процеси розпаду старої селянської родини і відокремлення молодих сімей²⁵³.

Мобілізації чоловіків за воєнних часів змусили сільських жінок відігравати незвичні для них ролі. У 1928 р. 665 тис. дрібних селянських господарств очолювали жінки, здебільшого біднячки²⁵⁴.

Згідно з вибіркоким бюджетним обстеженням селянських господарств, елементарні потреби людини — їжа, взуття і житло — поглинали 90% фонду споживання селянина-одноосібника. Це є незаперечним свідченням невисокого рівня життя селянина. Видатки на культурні та освітянські потреби складали мізерну частку — 0,7% фонду споживання. На горілку і

тютюн селяни витрачали в 4,4 рази більше, ніж на культурні потреби. На мило, посуд, ліки селяни витрачали 2,5% фонду споживання. Загалом структура витрат фонду споживання свідчить, що за своїми запитами доколгоспне село перебувало у рамках традиційної системи цінностей, успадкованої від попередніх епох²⁵⁵.

Статистика показує, що із збільшенням розміру посіву у господарстві кількість домотканих тканин в перерахунку на одну особу зменшувалася, а фабричних збільшувалася. Безпосівні селяни теж вживали здебільшого фабричні тканини. Видно, що це явище у них пов'язане з роботою в місті, у радгоспах, на цукроварнях, тобто у тривалій відлучці від домівки і домашніх промислів. Взагалі, витрати пересічної селянської родини на одяг і взуття були недостатніми. Очевидець в середині 20-х років писав: "Рідко яка селянська родина має по кожуху, шапці і парі чобіт на кожного члена родини. Звичайно, збираючись взимку на сільський сход або базар, селянин "екіпірується" збірно — забирає одяг та взуття двох або й трьох членів сім'ї"²⁵⁶.

Обстеження селянських бюджетів виявили показову деталь: безпосівні господарства, ці фактичні пролетарі з земельним наділом, витрачали на своє споживання більше, ніж селяни, що мали до 2 дес. посіву на двір. Так, на харчі в 1925/26 р. безпосівні селяни пересічно на одну душу витратили 53,1 руб., на одяг і взуття — 21,6 руб., а селяни, що сіяли до 2 дес. на двір, — відповідно 49,16 руб. на харчі і 12,96 руб. на одяг і взуття. Отже, виходить, що малопосівні селяни, з усіх сил чіпляючись за власне господарство, прагнучи поставити його на ноги, до мінімуму зменшували потреби своєї сім'ї і фактично вели напівжебрацьке існування²⁵⁷.

Для порівняння:

Місячна зарплата службовців сільських установ у листопаді 1925 р.²⁵⁸

Відомство	Посада	Зарплата (в червінцях)
Райвиконкоми і сільради	голова райвиконкому	72,94
	секретар	52,71
	справоздавець	24,22
	голова сільради	25,02
	секретар	22,77
	сторож	14,63
Міліція	старший міліціонер	30,02
	міліціонер	24,07
Нарсуд	нарсуддя	59,44
	секретар	34,65
	справоздавець	25,09
Кооперація, держторгівля	продавець районного споживчого товариства	44,32
	продавець сільського споживчого товариства	25,52
	продавець	55,57

У листопаді 1925 р. в середньому на один день на одну душу у селянському господарстві України припадало по 630 г печеного хліба (включаючи і домашню випічку), 90 г інших виробів з борошна, 70 г круп, 600 г городини (з якої 400 г картоплі), 80 г м'яса, 210 г молока, 13 г сала, 3 г вершкового масла, 13 г риби. Калорійність добової норми харчування українського селянина з розрахунку на дорослого їдця за обстеженням харчування в 1925/26 р. становила: у листопаді 1925 р. — 3894 калорії, у лютому 1926 р. — 4056 калорій, у липні 1926 р. — 4127 калорій. Відповідно до спеціальних досліджень, нормою споживання для орача на день було 5000, для жінця 4000 і для косаря — 4400 калорій. Отже, під час жнив український селянин в цілому отримував необхідну норму. Рівень харчування цілком відповідав необхідним нормам. Хоч детальніший аналіз показує, що члени безпосівних і малопосівних господарств споживали менше необхідної норми, а багатопосівні мали харчування, що за калорійністю дещо переважало середню норму. Селянська їжа була бідною на білки. Рівень споживання м'яса, сала, масла селянами був менший норми, що змушувало їх вживати більше хліба, картоплі²⁵⁹.

Ось яку характеристику селянському помешканню дає уряд у своєму офіційному звіті до XI Всеукраїнського з'їзду рад: "Загальний стан селянського помешкання з санітарно-гігієнічної точки зору в теперішній час не можна визнати задовільним: кубатура недостатня (11 кубічних метрів), основний тип помешкання — одне спільне приміщення (62%), в більшості хат (95%) земляна підлога, невеликі вікна (більш чи менш нормальне денне освітлення тільки в 37% хат), в 75% хат вікна зовсім не відчиняються; 86% хат побудовані без фундаменту, 55% хат вологі. Дах переважно солом'яний (82% хат і 90% господарських будівель); навіть Донбас має 51% вкритих соломою (на Чернігівщині 95%). В результаті цього на селі спостерігається високий відсоток пожеж; за останні 5 років згоріло: в 1923/24 р. 16,0 тис. дворів, в 1924/25 р. — 24,9 тис., в 1925/26 р. — 24,7 тис., 1926/27 р. — 32,7 тис., 1927/28 р. — 35,7 тис."²⁶⁰ У період непу дещо зросла питома вага сільських помешкань, збудованих із каменя, цегли, вкритих залізом, шифером, черепицею, хоча такі будівлі залишалися великою рідкістю і були ознакою неабиякої заможності господаря²⁶¹.

За даними санітарно-демографічного обстеження 1923–1924 р., 54,3% селянських хат освітлювалося каганцями, 15,5% — гасовими лампами без скла, 29% — гасовими лампами зі склом, і лише 0,4% мали електричне освітлення²⁶².